

RAQAMLI IQTISODIYOTDA EKSPORT VA IMPORTNI SOLIQQA TORTISH XUSUSIYATLARI

Qudbiyev Nodir Tohirovich

Farg‘ona Politexnika Instituti, “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasida, assistent
nodir.qudbiyev@ferpi.uz

Nishonova Ikboloy Ibroximovna

Farg‘ona Politexnika Instituti, “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasida, magistrant
princessa3377@gmail.com

Annotatsiya

Maqolada eksport-import operatsiyalarini soliqqa tortishning o‘ziga xos jihatlari xususan qo‘shilgan qiymat solig‘ini qaytarishning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganishning dolzarbligi sifatida o‘rganildi, ushbu muomalaning kompaniya raqobatbardoshligi va moliyaviy barqarorligiga ta’siri bilan bog‘liq masalalarga urg‘u berildi. Buning uchun tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solishning samarali tizimi, shu jumladan eksport va import operatsiyalari bo‘yicha qo‘shilgan qiymat solig‘ini qaytarish (qoplash) bilan bog‘liq soliq komponenti tahlil etildi.

Kalitli so‘zlar

eksport, import, tashqi iqtisodiy faoliyat, buxgalteriya siyosati, qo‘shilgan qiymat solig‘i.

Kirish

Hozirgi zamon sharoitida O‘zbekiston Respublikasi soliq siyosatining muhim ustuvor vazifalaridan biri-ma’muriy to‘siqlarni bartaraf etish va soliq to‘lovchilar biri-ma’muriy to‘siqlarni bartaraf etish va soliq to‘lovchilar iqtisodiy faoliyatini amalga oshirish uchun imkon qadar ko‘proq qulay sharoitlarni yaratish hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek: “2019 yildan boshlab joriy etilayotgan yangi soliq konsepsiyasining eng asosiy g‘oyasi soliq yukini kamaytirish, sodd va barqaror soliq tizimini qo‘llashni ko‘zda tutadi. Shu orqali iqtisodiyotimiz raqobatbardoshligini oshirish, tadbirkor va investorlar uchun har tomonlama qulay muhit yaratishga erishish mumkin [1], [2].

Soliq yukini kamaytirish, biznes yuritish uchun yanada qulay sharoitlar yaratish “yashirin” iqtisodiyotga barham berishning yagona yo‘lidir [3] Shuning uchun bu borada ta’sirchan choralarini nazarda tutadigan alohida dastur ishlab chiqishimiz zarur.

Biror mamlakatning tashqi iqtisodiy faoliyatga bevosita va bilvosita aralashuvi jarayoni eksport va import xajmi va tarkibiga ta’sir ko‘rsatish orqali ichki bandlilikni ta’minlash, iqtisodiy o‘sishga erishish, makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, to‘lov balansini yaxshilash xamda valyuta kursini tartibga solish maqsadlarini ko‘zda tutadi [4]. Davlat tomonidan amalga oshiriladigan bunday tadbirlar savdo siyosati deb yuritiladi. Savdo siyosati – byudjet-soliq siyosatining tashqi savdo hajmlarini soliqlar, subsidiyalar, valyuta nazorati va import yoki eksportni to‘g‘ridan-to‘g‘ri cheklashlar orqali tartibga solishni o‘z ichiga olgan nisbatan mustaqil yo‘nalishidir.

Tashqi savdoni cheklash borasida olib borilayotgan xar qanday chora-tadbirlar qisqa muddatli samara beradi. Uzoq davrda esa, faqat erkin savdogina iqtisodiy resurslarni samarali joylashtirish imkonini beradi. Shuning uchun xam ko‘pgina mutaxassis-iqtisodchilar mamlakat iqtisodiyoti va aholisi turmush darajani yaxshilash uchun erkin tashqi savdo siyosati foydaliroq, chunki, tashqi

savdoni cheklashga nisbatan uni erkinlashtirish iqtisodiy resurslardan samarali foydalanishga ko‘proq imkoniyat yaratadi, deb hisoblashadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

Eksport — import operatsiyalarini soliqqa tortish amalga oshirishda QQS solig‘ini qaytarish (qoplash) zarurati tug‘iladi, bu jarayonning mohiyati iqtisodchi olim S.Kochkalov tomonidan [7] da batafsil o‘rganilgan. Muallif ta’kidlashicha, “Eksport” QQSni qoplash instituti o‘ziga xos xususiyatlarga, ma’lum bir funksiyalarni o‘z ichiga oladi, ortiqcha to‘langan soliq summalarini qaytarish instituti normalari tizimida muhim o‘rin tutadi, QQS summalarini olish tartibini huquqiy tartibga solish sohasida muhim rol o‘ynaydi, chunki samarali bo‘lmagan holda kompensatsiya tizimi faoliyat, ayrim guruhlar uchun sezilarli buzilishlarni keltirib chiqaradi, bu esa soliq qonunchiligini amalga oshirish bilan bog‘liq xarajatlarni oshiradi [5].

Yana bir iqtisodchi olim M.Volodichev “QQSni qaytarish muammosi amalda yuzaga keladigan muammolarning aksariyati va hatto nizoli vaziyatlar bilan bog‘liq bo‘lib, ularni hal qilish ko‘pincha sudlariga beriladi. Eksport qiluvchi tashkilotlar tomonidan eksport operatsiyalarini amalga oshirishda byudjetdan QQS summalarini 0% miqdorida qaytarish har qanday davlatning mavjud soliq tizimining nomukammalligi natijasida yuzaga keladigan katta muammolar orasida birinchi o‘rinlardan birini egallaydi” [8]

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot davomida eksport-import operatsiyalarini soliqqa tortishning o‘ziga xos xususiyatlari bo‘yicha omili tahlil, natijalarni qayta ishlash, deduksiya va boshqa metodlar qo‘llanildi.

Tahlil va natijalar

Eksport va import solig‘i davlatning soliq qonunchiligida nazarda tutilgan majburiy to‘lov bo‘lib, eksport-import operatsiyalari bilan shug‘ullanuvchi subyektlarning fiskal organlari tomonidan undiriladi.

Ushbu soliq turi odatda davlat tomonidan tashqi savdo operatsiyalarini tartibga solish vositasi sifatida qo‘llaniladi. Tovarlarini olib kirish yoki ularni chetga olib chiqish stavkalarini oshirish yoki kamaytirish orqali tadbirkorlik subyektlari tomonidan olinadigan foyda miqdorini tartibga solish mumkin. Masalan, yuqori eksport solig‘i bilan kompaniyalar uchun mahalliy mahsulotlarni ishlab chiqarish va sotish foydali bo‘ladi [6].

Tashqi iqtisodiy faoliyat bilan shug‘ullanadigan respublikamizdagi kichik va o‘rta biznes, eksport operatsiyalarini soliqqa tortish tartibini o‘rganishda quyidagilarni hisobga olish kerak:

- xalqaro bozorlarga chiqish yo‘lini tanlash: to‘g‘ridan-to‘g‘ri (mustaqil ravishda) yoki bilvosita (vositachi orqali);
- eksport operatsiyalarini kamida ikkita valyutada (milliy va xorijiy) parallel aks ettirish zarurati, bu valyuta kurslari farqlarining shakllanishiga olib keladi (ham salbiy, ham ijobiy);
- respublikamizning valyuta qonunchiligiga rioya qilish zarurati;
- xorijiy kontragentlar bilan tuzilgan shartnomalarga qarab hisob-kitoblarning turli shakllardan foydalanish;
- tovarlarni etkazib berishning turli shartlarini qo‘llash;
- tovarlar, shu jumladan mamlakatning bojxona hududidan tashqarida harakatlanishini bosqichma-bosqich monitoringini amalga oshirish;
- QQSni alohida hisobga olish zarurati.

Eksportga yo‘naltirilgan kichik biznes tashkilotlari O‘zbekiston Respublikasi hududida soliq to‘lashdan ozod qilinmaydi, ammo qo‘shilgan qiymat solig‘i bo‘yicha nol stavka shaklida muhim soliq imtiyozlariga ega bo‘lishi mumkin. O‘zbekiston Respublikasi hududida to‘langan boshqa barcha soliqlar byudjetga o‘z vaqtida to‘lanishi kerak. Ammo agar kichik va o‘rta biznes soddalashtirilgan soliqqa tortish tizimini qo‘llasa, unda bu holda ushbu soliq imtiyozining mavjudligi ularning soliq yuki darajasiga ta’sir qilmaydi.

Qayd etilsinki, tashqi savdo faoliyatini erkinlashtirish borasidagi chora-tadbirlarni izchillik bilan amalga oshirish natijasida eksport tarkibida ijobiy o‘zgarishlar ro‘y bermoqda — tayyor mahsulot va xizmatlar ulushi ko‘paydi, tashqi savdo aylanmasida barqaror ijobiy saldo ta’minlanmoqda.

2022- yilning yanvar-iyun oylari yakuni bilan respublikaning tashqi savdo aylanmasi (matnda TSA) 24 491,0 mln. AQSH dollarini tashkil etib, 2021- yilga nisbatan 5 996,1 mln. AQSH dollariga yoki 32,4 % ga ko‘paydi (1-jadval). TSAda eksport hajmi 9 924,6 mln. AQSH dollariga (40,5 % ga ko‘paydi) va import hajmi 14 566,4 mln. AQSH dollariga (27,4 % ga ko‘paydi) yetdi. Hisobot davrida — 4 641,8 mln. AQSH dollari qiymatida passiv tashqi savdo balansi qayd etildi [9].

1-jadval

Tashqi savdo aylanmasi va balansi¹⁹ (yanvar-iyun, mln. AQSH dollari)

	2021-yil	2022-yil	O‘shish sur‘ati, % da	Jamiga nisbatan, % da
Tashqi savdo aylanmasi	18 494,9	24 491,0	132,4	X
Eksport	7 064,1	9 924,6	140,5	100,0
tovarlar	4 538,3	5 337,3	117,6	53,8
xizmatlar	1 139,3	1 616,4	141,9	16,3
oltin	1 386,5	2 970,9	2,1 m.	29,9
Import	11 430,8	14 566,4	127,4	100,0
tovarlar	10 769,4	13 469,2	125,1	92,5
xizmatlar	661,3	1 097,2	165,9	7,5
Saldo	-4 366,7	-4 641,8	X	X
tovarlar	-4 844,6	-5 161,0	X	X
oltinsiz	-6 528,7	-8 179,2	X	X
xizmatlar	478,0	519,2	X	X
Eksport (oltinsiz hajm)	5 380,1	6 906,4	128,4	X

Tashqi iqtisodiy faoliyat bo‘yicha 20 ta yirik hamkor davlatlar orasidan uchta davlatda faol tashqi savdo balansi kuzatilgan, xususan, Qirg‘iz Respublikasi, Afg‘oniston, Tojikiston va Turkiya shular jumlasidandir. Qolgan 16 ta davlatlar bilan passiv tashqi savdo balansi saqlanib qolmoqda.

Shu bilan bir qatorda tashqi savdo faoliyatini tashkil etish va bojxona rasmiylashtiruv tizimida jiddiy kamchiliklar va amaldagi qonun hujjatlarini buzish hollari mavjud. Bojxona organlari tomonidan past sifatli, sertifikatlanmagan iste‘mol mahsulotlarini respublikaga noqonuniy olib kirishning oldini olish bo‘yicha zarur nazorat ta‘minlanmayapti. Importyorlar tomonidan olib kelinayotgan mahsulotlarni bojxona rasmiylashtiruvdan o‘tkazish tartibini qo‘pol ravishda buzish, bayon etilayotgan qiymatni sun‘iy ravishda pasaytirish, bojxona to‘lovlarini to‘lashdan bo‘yin tovlash kabi faktlar mavjud.

Ishtab chiqaruvchi korxonalar ishlab chiqarishda import qilinadigan xomashyo, materiallar va butlovchi buyumlardan foydalanish o‘rniga ularni mahalliyashtirish, o‘zining valyuta mablag‘lari

¹⁹ Jadval O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasining rasmiy sayti ma‘lumotlari asosida mu‘allif tomonidan tayyorlandi.

oqimini ta'minlovchi raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirishga yo'naltirish jarayoni sust bormoqda.

Xulosa va takliflar

Eksport-import operatsiyalarini soliqqa tortish bo'yicha me'yoriy-huquqiy bazani tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston soliq islohoti O'zbekiston soliq qonunchiligini xalqaro talablarga moslashtirdi va soliq va buxgalteriya hisobini uyg'unlashtirishga asos yaratdi.

Biroq, Qonunchilik va amaliy darajalarda qo'shimcha muvofiqlashtirishni talab qiladigan bir qator masalalar mavjud. Ma'lumki, bojxona deklaratsiyasiga bo'ysungan holda O'zbekiston bojxona hududiga tovarlarni olib kirishda xaridorlar ixtiyoriy ravishda bojxona organlariga QQS bo'yicha javobgarlik summasiga soliq to'lovini taqdim yetishlari mumkin. Shu bilan birga, soliq kodeksining QQS soliq majburiyatini kechiktirilgan to'lov turi sifatida soliq to'lovlarini qo'llash mumkin.

Shunday qilib, tadqiqot natijalari va eksport-import operatsiyalari uchun soliqqa tortish bo'yicha hisob-kitoblarini o'rnatish bo'yicha takliflar soliq hisob-kitoblaridagi muammolarning oldini olishga, dastlabki hujjatlarni ro'yxatdan o'tkazish ustidan nazoratni kuchaytirishga, soliqqa tortish bo'yicha soliq hisobotidagi ma'lumotlarning haqqoniyligi va ishonchliligini ta'minlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining “Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risida” gi (yangi tahriri) Qonuni, 26.05.2000 yildagi 77-II-son.
2. O'zbekiston Respublikasining “Soliq kodeksi” (yangi tahriri) , 2019-yil 30-dekabr
3. O'zbekiston Respublikasining “Buxgalteriya hisobi to'g'risida”gi Qonuni. 13.04.2016 yildagi O'RQ-404-son.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Eksportga ko'maklashish va uni rag'batlantirishni kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Qarori 20.12.2018 yil PQ-4069-sonli.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi Farmoni. 28.01.2022 yildagi PF-60-son
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maxsus turdagi tovarlar eksporti va importini litsenziyalash, shuningdek, eksport kontraktlarini ro'yhatga olish va import kontraktlarini ekspertizadan o'tkazishni tartibga solish chora-tadbirlari to'g'risida”gi farmoni 03.11.2017 yil PF-5215-sonli.
7. Володичев М. “Новые” проблемы возврата НДС и как с ними бороться // Хозяйство и право. – 2004. – № 11. – С.96 — 99.
8. Кочкалов С.А. Возмещение НДС: понятие и место в порядке исчисления и уплаты. НДС по внешнеэкономическим сделкам // Мировая экономика и международные отношения. –2009. –№9. –С.356 — 363.
9. <https://www.stat.uz>. – O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasining rasmiy sayti.